

Några reflektioner kring kunskapsbegreppet i Sanningens Evangelium från Nag Hammadi

INLEDNING

Då Antti Marjanen varit drivande i den forskargrupp vid Helsingfors universitet som gjort stora insatser i diskussionen om tillämpbarheten av termen gnosticism kommer jag att ägna denna artikel åt nya analyser av Sanningens evangelium från Nag Hammadi där en kontextualisering och problematisering av gnosisebegreppet är central. Utgångspunkten tar jag i följande avsnitt från Sanningens Evangelium.

Efter allt detta kom de små barnen till honom. De äger kunskapen om Fadern, för när han hade undervisat dem om Faderns yttre tänande han dem. *De förstod och blev förstådda, de lovprisade och blev lovprisade för¹ de levandes levande bok uppenbarades i deras intellekt*, den som är skriven djupt i Faderns tanke och förstånd, och som före alltings grundläggning är i det oförståeliga i Fadern, den som ingen kunde lyfta för det åligger honom som ska lyfta den och bli slaktad.²

Det här textavsnittet har oftast diskuterats endera i samband med analyser av kunskapsbegreppet i Sanningens Evangelium³ eller i diskussioner om huruvida citatet avspeglar en rituell kontext.⁴ Särskilt de sistnämnda diskussionerna har varit viktiga, men i likhet med de om kunskapsbegreppet har man i för liten utsträckning koncentrerat sig på textavsnittets

funktion i narrativen. Denna brist vidlåder inte bara de anförda arbetena som är av tidigt datum då denna mycket tidsödande analys knappast lät sig göras, utan även i senare arbeten. Min översättning skiljer sig från andras på flera punkter. Den kursiverade delen av citatet är en asyndetisk konstruktion. Det är därför olyckligt att avsluta textavsnittet innan det som jag menar är konstruktionens fokus, uppenbarandet av de levandes levande bok. Att översättare ändå låtit ett nytt avsnitt börja mitt i en så tät konstruktion som jag menar att vi har att göra med här beror sannolikt på att man sett att ett nytt tema börjat med de levandes levande bok. Här kan vi inte unna oss att diskutera de implikationer för tolkningen av de levandes levande bok som den enligt mig olyckliga avgränsningen innebär, utan vi får nöja oss med att diskutera några semantiska problem som jag menar får sin lösning då vi observerar hur narrativen förts fram till vårt citat.

DEN YTTRE KUNSKAPEN OM FADERN

” – när han hade undervisat dem om Faderns yttre tänande han dem.”⁵ Såväl ”Faderns yttre” som ”tände” är problematiska uttryck. I det här avsnittet ägnar vi oss åt det första av dessa problem för att behandla diskussionen om ”tände” i det nästföljande. Frasen som här översätts med ”yttre”⁶ betecknar ofta yttre

form och här kombineras den med formuleringen ”Faderns ansikte”. Då uttrycket även står i plural borde den litterala översättningen vara ”Faderns ansiktets former”. Denna översättning ger oss emellertid inte särskilt mycket mening åt texten. Den av mig föreslagna konstruktionen av perioden med dess utsträckning fram till 20.6 öppnar emellertid möjligheter till en läsning med en process från Faderns yttre till hans innersta hemligheter. Det ligger därför nära tillhands att tolka det yttre som den första ytliga kunskapen om gudomen som i sin tur bereder väg till självinsikt och till kunskap om det större sammanhang vari den vetande ingår, ”de levandes levande bok”. Men vad för förberedande kunskap är det då fråga om? För att ta ställning till det måste vi granska vad som diskuterats i textens tidigare delar.

Sanningens Evangelium inleds med en beskrivning av den glädje som de som fått nåden att lära känna Fadern erfar.

Sanningens glädjebud är en fröjd för dem som från sanningens Fader fått gåvan att känna honom genom kraften i Ordet, det som är i fullheten som är i Faderns tanke och förstånd, denne som de kallar ”Befriaren”, eftersom det är namnet på uppdraget som han skulle fullborda: befrielse för dem som blivit ovetande om Fadern och eftersom ”glädjebud” är namnet på hoppet som uppenbarats, eftersom glädjebudet är fyndet för dem som söker Fadern.⁷

Liksom den stora majoriteten forskare menar jag att Sanningens Evangelium är en homilia. Dessutom sällar jag mig till dem som menar att predikan riktar sig till sådana som redan nått ett gott stycke på kunskapens väg.⁸ Med denna utgångspunkt får vi en församling som genom predikantens retorik⁹ sannolikt intar rollen som dem som gläds över fyndet och som befriats av frälsaren. Denna uppbyggelse bereder församlingen att förstå den skrämmande demiurggestalt som presenteras i det följande stycket.

Eftersom Alltet sökte efter honom som det hade kommit ut ur, trots att¹⁰ de var inuti honom, den ofattbare, outgrundlige som står över varje tanke, – således framkallade okunskheten om Fadern, oro och skräck, och oron förtätades som en dimma så att ingen kunde se, – därför blev

Villfarelsen mäktig, bearbetade sin materia, men förgäves eftersom den inte kände sanningen. Materien tog form, eftersom Villfarelsen, med all skönhet den var mäktig, skapade en ersättning för sanningen. Nåväl, detta var ingen förödmjukelse för honom, den ofattbare, outgrundlige, för oron, glömskan och det bedrägliga bländverket var ingenting, medan den fasta sanningen är orubblig och omöjlig att försköna. Därför ska ni inte bry er om¹¹ Villfarelsen, den har ju inget fäste!¹²

-
- 1 I Sanningens Evangelium får slutet av en asyndetisk konstruktion, vilket vi har att göra med här, fungera som klimax och övergång till ett tema som utbroderas i ett följande avsnitt, alternativt fungera som höjdpunkt och återkoppling till det föregående resonemanget. Ett annat exempel är 18.21–26a. ”För” i min översättning är ett sätt att återge stegringen i narrativens intensitet och samtidigt föreslå en logiskt rimlig koppling mellan de asyndetiska satserna. Härvidlag har översättaren en relativt stor frihet.
 - 2 Sann. Ev. 19:27–20:6. Om inget annat anges är översättningarna från koptiska mina egna och hänvisningarna syftar till Nag Hammadi kodex 1:3.
 - 3 Exempelvis Cramer 1959, och Ménard 1969.
 - 4 För en dopkontext se Sæve-Söderbergh 1958 och för en kontext där den mer avancerat initierade blivit smord se Segelberg 1959.
 - 5 Sann. Ev. 19:30–32.
 - 6 Det koptiska uttrycket är ἀνιμοῦν ἕξο ἵρε πᾶστ.
 - 7 Sann. Ev. 16:31–17:4a. För en djupare analys av perikopen ifråga se Magnusson 2006, 60–65.
 - 8 Här sällar jag mig till Sæve-Söderbergh 1958, Segelberg 1959, Thomassen 2004 och har en annan åsikt än Attridge 1986. Jag har argumenterat i denna sak i Magnusson 2006, 60–65 och diskuterar frågan mer utförligt i artiklar som i dagsläget är under sakkunnigranskning.
 - 9 Författarskapet till Sanningens Evangelium är omtvistat, men jag menar att det mest sannolika förslaget är Valentinus av Alexandria. Denna fråga har emellertid ingen betydelse för analysen i den här artikeln.
 - 10 Här har vi en koptisk preteritum. Den skapar ett brott i huvudnarrativen och på så vis formas bakgrundsinformation. ”Trots att” är ett försök att återge detta och samtidigt understryka logiken i texten.
 - 11 Koptiskans κατὰφρονι har vanligtvis översatts med ”förakta” eller närliggande begrepp. Min översättning återger dock ett helt normalt bruk av termen i patristisk litteratur och är att föredra utifrån textens budskap. Jag argumenterar utförligare för detta i brödtexten och i Magnusson 2006, 78–80.
 - 12 Sann. Ev. 17.4b–30a. För en utförlig analys av citatet se Magnusson (2006, 65–80) även om jag ändrat uppfattning på en del punkter vilket märks vid en jämförelse med översättningarna i Magnusson (2006) och den som återfinns här. En utförlig diskussion återfinns även i artiklar som idag är under sakkunnigranskning.

Alltet som sannolikt är det andliga kollektivet har gripits av skräck och oro då Faderns outgrundliga storhet gjort att de inte förstår att de omfattas av honom, trots att han omfattar dem. Det är genom denna okunskap om Fadern som Villfarelsen har sin grund och möjlighet att verka. Talet om Villfarelsen blir mest begripligt om man förutsätter en församling som är bekant med myter om en lägre skapargud, demiurgen. Denne bearbetar materien men i grunden är såväl dess skapelse som demiurgen själv illusoriska. Denna illusoriska och flyktiga existens kontrasteras mot Fadern och dennes skapelse, sanningen. Då Villfarelsens makt och natur är lögnen upphör denna då man inser sanningen. Det är därför bättre att bortse från Villfarelsen och istället koncentrera sig på det som verkligen betyder något, Fadern och dennes sanning som ger trygghet och glädje. För att använda något anakronistiska termer har vi en avmytologisering av demiurggestalten. Jag tänker mig att vi i Sanningens Evangelium har ett tilltal till sådana som alltför mycket kommit att koncentrera sig på Villfarelsen och dennes verk som kännetecknas av våldsamt och konflikter. Därigenom har skräcken fått ett utrymme som den inte borde ha i en krets som borde präglas av glädje och frid. I det följande bemöter nu förkunnaren tänkta invändningar, ”om inte Villfarelsen finns, hur kommer det sig då att den till och med kan orsaka våld och död? Blev inte själve Jesus dödad?”

Villfarelsen blev till i en dimma som dolde Fadern, och den blir till, eftersom den skapar bländverk, glömska och skräck för att genom dem förleda och fångla dem som tillhör mitten. Glömskan som hör till Villfarelsen var inte uppenbarad. Den är ingen [tanke] hos Fadern och det var inte hos Fadern som glömskan kom till. Men även om det förvisso var Fadern som glömskan gällde, så är det som kommer till i honom inte glömska utan Kunskap. Kunskapen blev en uppenbarelse för att glömskan skulle försvinna och Fadern bli känd. Eftersom glömskan uppstod då de inte kände Fadern så kommer den ju att försvinna när Fadern blir känd. Glädjebudet om den som de sökte efter uppenbarade kunskapen för de fullkomliga genom Faderns barmhärtighet: det dolda mysteriet, Jesus Kristus. Genom glädjebudet upplyste Jesus dem som på grund av glömskan var

i mörkret. Han upplyste dem och gav dem en väg, och den vägen är sanningen som han lärde dem. Därför blev Villfarelsen ursinnig på honom. Den förföljde honom, men nedslags och besegrades av honom, för när de spikade upp honom på ett trä blev han en frukt med kunskap om Fadern. Men den här frukten fördärvades¹³ inte för att den åts. Tvärtom, de som ätit frukten är de som har funnit honom i sig och som han har funnit i sig, och det är de som gläds över fyndet!¹⁴

Vi tas nu från den mytologiska forntiden till församlingens nu. Villfarelsens verkningar förnekas inte, ingen klok retoriker skulle ge sig i kast med något sådant. Tvärtom understryks hur Villfarelsen kan få människor att döda i ursinne. Samtidigt understryks hur Villfarelsen verkar genom okunskap och att den kommer att gå under då kunskapen sprids. I ljuset av detta blir uppspikandet av Jesus på ett trä Villfarelsens egen undergång, Jesus blir nämligen en frukt om kunskapen om Fadern. Det som borde ha blivit kunskapens fördärv vänds härigenom till sin motsats. Befriarens nedstigning i den förgängliga sfären och underkastelsen under de livsvillkor som inkluderar döden leder till att kunskapen sprids. Här används ett språk som på ett retoriskt imponerande sätt väver samman allusioner om nattvarden, en återkoppling till glädjen som kännetecknar de som fått kunskap och hur denna kunskap leder till en mystisk enhet med befriaren och djupast sett med Gud. För vår analys är det viktigt att understryka att förkunnaren på detta sätt såväl bekräftar församlingens erfarenheter av vrede, rädsla och våld som kan leda till döden, men samtidigt visar hur dessa fenomen grundar sig i något illusoriskt och temporärt. Våldsverkaren går själv under genom sin våldsutövning och Faderns vishet överglänsar Villfarelsens dårskap. I det följande stycket understryks hur Fadern skiljer sig från demiurgen och att det temporära stadiet av okunskap leder till en fördjupad kunskap om Fadern.

Den ofattbare, outgrundlige Fadern, den fullkomlige, han som gjorde Alltet, det är i honom som Alltet är, men Alltet saknar honom för han har behållit deras fullkomlighet i sig. Fadern, han som inte gav fullkomligheten till Alltet, var inte missunnsam, för vilken missunnsamhet skulle

det kunna finnas mellan Fadern och hans egna lemmar? För om denna sfär hade fått fullkomligheten hade de inte kunnat komma till Fadern. Eftersom han behåller fullkomligheten djupt inom sig skänker han den till dem som ett återvändande till honom tillsammans med kunskap och¹⁵ fullkomlighet. Det är han som har skapat Alltet, och Alltet är i honom, men Alltet saknade honom. Såsom någon som är okänd av andra önskar att de ska lära känna honom och älska honom, på det sättet — för vad behövde Alltet om inte kunskap om Fadern — blev han en lugn och tålmodig vägvisare.¹⁶ Han framträdde i en skola, talade Ordet, för han är ju lärare, därför kom de som enligt sig själva var visa till honom för att sätta honom på prov. Men eftersom han fick dem att komma på skam, — för de var dårar, — hatade de honom, för de var inte sant visa.¹⁷

Frågan inställer sig givetvis varför nu de som ändå ska få kunskapen ska behöva plågas, även om det bara är för en tid? Först understryks det att Fadern själv har en plan med att hålla tillbaka fullkomligheten. Det är dock inte av avund, sådant förknippas i Sanningens Evangelium med Villfarelsen som ju står för demiurggestalten. Tvärtom är det för att skänka Alltet en möjlighet att återvända till Fadern med en kunskap som annars ej vore tillgänglig. Inte heller kommer Fadern att låta upplysningen dröja längre än nödvändigt. Han vill själv bli känd och älskad. På så vis understryks i Sanningens Evangelium gudomens vilja till kärlek. Huruvida detta temporärt medför ett lidande för Fadern är en intressant fråga som dock inte låter sig analyseras här. Viktigast är att Fadern är angelägen om att Alltet ska nå sin fullkomlighet i det rätta ögonblicket. Vidare kontrasteras den vishet som värdesätts av världen mot den som är av Gud. Det är här som vårt sista citat övergår i det som vi först mötte i den här artikeln. De små barnen är symbolen för dem som ringaktas av dem som mäter med världslig måttstock. Vad har vi då lärt om den första eller ”yttre” kunskapen om Fadern? Jo, att Fadern är motsatsen till den Villfarelse som målas upp på de första sidorna i Sanningens Evangelium. Insikten om att den skrämmande gestalt som många tänker sig vara Gud enbart är en illusion, skapad av den skräck som okunskapen frambragt, gör att de följande stegen i kunskapsprocessen kan tas. Faderns yttre är inte helheten,

men det första steg som låter den som vandrar på kunskapens väg att vända sig bort från Villfarelsen och glädjas över att skräcken försvunnit. I detta ljus menar jag att vi får en förklaring till talet om Faderns yttre som hänger ihop med den strategi som förkunnaren i Sanningens Evangelium har drivit på de första sidorna.

TÄNDAS ELLER STÄRKAS?

”– för när han hade undervisat dem om Faderns yttre tände han dem”. Vi återvänder således till vårt inledande citat och den del där begreppet tända återfinns. Mycket klokt har sagts av Segelberg och Säve-Söderbergh som velat tolka termen i ljuset av dopritual eller den smörjning som följer på denna.¹⁸ Då har man tolkat den koptiska termen τωκ som ”stärka” eller ”resa upp”. Mycket talar för det men jag vill lyfta fram en komplementär läsning. Den koptiska termen kan även betyda ”tända”.¹⁹ Jag väljer

13 Här går jag emot forskarmajoriteten, inklusive min egen uppfattning i Magnusson 2006, 85–87. Det koptiska ntafeko saknar objekt och vi bör därför översätta ingressivt. Detta var också den spontana reaktionen från Stephen Emmel då vi arbetade med texten 2003–2005. Men då vi inte förstod hur passagen skulle tolkas fick även vi emendera texten. Nu argumenterar jag för en läsning som blir begriplig utan att texten emenderas vilket ju är att föredra.

14 Sanningens Evangelium 17.30b–18.31a. För en utförlig analys av texten se Magnusson 2006, 80–87.

15 Jag läser koptiskan som οϣεετῆν som är en väl belagd form av konjunktionen ”och” istället för som ofta gjorts οϣεετῆν vilket leder till onödiga och svårösliga problem.

16 Syntaxen i denna mening är mycket komplicerad. I sina italienska respektive tyska översättningar föreslår Orlandi 1992 respektive Schenke 2001 att en rad saknas i handskriften. Min konstruktion av syntaxen leder till en för Sanningens Evangelium vanligt lång och sofistikerad konstruktion och löser dessutom de problem som tidigare hämmat tolkningen av texten.

17 Sanningens Evangelium 18.31b–19.27a. Avsnittet är bitvis filologiskt mycket komplicerat. Tyvärr medger inte utrymmet en tillfredställande analys av de språkliga problemen. Jag nödgas därför hänvisa till kommande arbeten.

18 Säve-Söderbergh 1958 och Segelberg 1959.

19 Ett förslag som Stephen Emmel gav mig, men som vi då inte visste vad vi skulle göra med då vi inte hade den större bilden av Sanningens Evangelium klar för oss. I Magnusson 2006 valde jag stärka med tanken att det kunde syfta på den ökade kraft och vishet som Jesus fick i Lukas 2:42.

den då den passar väl in tillsammans med den modell av den initiala delen av kunskap som Faderns yttre innebär. Den skulle då göra att den hittills slumrande andliga gnistan tänds och vägen till den kunskapsprocess som leder till det innersta i Fadern kan ta sin början. En utförlig analys av de levandes levande bok spränger dock ramarna för denna artikel.²⁰

International Conference at the Royal Academy of Sciences and Letters in Copenhagen, September 19–24, 1995. On the Occasion of the 50th Anniversary of the Nag Hammadi Discovery. Ed. S. Giversen. Copenhagen: Det Kongelige Danske Videnskaberne Selskab, 35–45.

2004 "Orthodoxy and Heresy in Second-Century Rome". *Harvard Theological Review* 3, 242–256.

LITTERATUR

ATTRIDGE, HAROLD .W.

1986 "The Gospel of Truth as an Exoteric Text". *Nag Hammadi Gnosticism and Early Christianity: Fourteen Leading Scholars Discuss the Current Issues in Gnostic Studies.* Ed. H.W. Charles & R. Hodgson. Peabody, MA: Hendrickson, 239–255.

CRAMER, MARIA

1959 "Zur Deutung des Ausdrucks 'Gnosis' im 'Evangelium Veritatis'". *Analecta Biblica* 3, 49–56.

MCGUIRE, ANNE

1986 "Conversion and Gnosis in the Gospel of Truth". *Novum Testamentum* 28, 338–355.

MAGNUSSON, JÖRGEN

2006 *Rethinking the Gospel of Truth: A Study of Its Eastern Valentinian Setting.* Uppsala: Universitetstryckeriet.

MÉNARD, JACQUES E.

1969 "Die Erkenntnis im Evangelium der Wahrheit". *Christentum und Gnosis: Aufsätze herausgegeben von Walther Eltester.* Berlin: Alfred Töpelmann, 59–64.

ORLANDI, TITO

1992 *Evangelium Veritatis.* Brescia: Paideia.

SCHENKE, HANS-MARTIN

2001 *Nag Hammadi Deutsch.* Berlin – New York: de Gruyter.

SEGELBERG, ERIC

1959 "Evangelium Veritatis: A Confirmation Homily and Its Relation to the Odes of Solomon". *Orientalia Suecana* 8, 3–42.

SÄVE-SÖDERBERGH, TORGNY

1958 "Det koptiska Evangelium Veritatis". *Religion och Bibel.* Uppsala: Nathan Söderblom-sällskapet, 28–40.

THOMASSEN, EINAR

2002 "Revelation as Book and Book as Revelation: Reflections on the Gospel of Truth". *The Nag Hammadi Texts in the History of Religions: Proceedings of the*

20 För den intresserade hänvisar jag här endast till McGuire 1986 och till Thomassen 2002. Jag är också i färd med att skriva en mer omfattande analys på temat.